

KORXONA XARAJATLAR HISOBINI YURITISHDA BOSHQARUV HISOBINING QO'LLANILISHI

Nigora Sultanova,

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti,
Toshkent, O'zbekiston. Email: nigoraxon.sultanova.1992@gmail.com
ORCID: 0009-0008-6469-6322*

APPLICATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN ENTERPRISE EXPENDITURE ACCOUNTING

Nigora Sultanova,

*Doctoral student at Tashkent State University of Economics,
Tashkent, Uzbekistan. Email: nigoraxon.sultanova.1992@gmail.com
ORCID: 0009-0008-6469-6322*

Annotatsiya: Jahon iqtisodiyotidagi chuqur o'zgarishlar va bozor raqobatining keskinlashuvi sharoitida xomashyo narxlarining o'zgarishi hamda ishchi kuchi xarajatlarining oshishi korxonalarining foyda marjasini doimiy ravishda siqib qo'ymoqda. Bunga ko'ra, xarajatlarni nazorat qilishni kuchaytirish barqaror rivojlanishga erishishning asosiy masalasiga aylandi. Boshqaruv hisobi o'z navbatida ichki boshqaruvga yo'naltirilgan va qiymat yaratishning butun jarayonini qamrab oluvchi asosiy vosita sifatida korxonalar xarajatlarini nazorat qilishda o'ziga xos qiymatga ega. U nafaqat xarajatlarning ko'p o'lchovli axborot ta'minotini ta'minlaydi, balki diversifikatsiyalangan nazorat usullarini taklif etadi va nazorat jarayonini samarali amalga oshirishni ta'minlaydi. Boshqaruv hisobi va korxonalar xarajatlarini nazorat qilish o'rtasidagi bog'liqlikdan kelib chiqib, ushbu maqolada xarajatlarni prognozlash, qarorlar qabul qilish, nazorat qilish va samaradorlikni baholashda uning o'ziga xos qo'llanilish yo'llari chuqur tahlil qilingan. Bundan tashqari, u xabardorlikni oshirish, xodimlarning malakasini oshirish, axborot texnologiyalarini mustahkamlash va

ishonchli qoidalarni joriy etishni o'z ichiga olib, ularni qo'llash samaradorligini oshirish bo'yicha maqsadli chora-tadbirlarni taklif etadi. Maqsad korxonalar xarajatlarni boshqarish modellarini optimallashtirish va bozor raqobatbardoshligini oshirish uchun tizimli nazariy ma'lumotnoma va amaliy ko'rsatmalar berishdan iborat.

Ushbu maqolada global raqobatning kuchayishi va operatsion xarajatlarning oshishi sharoitida korxonalar xarajatlarini nazorat qilishni takomillashtirishda boshqaruv hisobining o'rnini ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda ta'kidlanishicha, an'anaviy moliyaviy hisob tizimlari retrospektiv yo'naltirilganligi sababli zamonaviy biznes muhiti uchun yetarli emas, boshqaruv hisobi esa samarali qarorlar qabul qilish va xarajatlarni optimallashtirishni qo'llab-quvvatlovchi istiqbolli, jarayonga yo'naltirilgan vositalarni taqdim etadi.

Maqolada boshqaruv hisobi va xarajatlarni nazorati o'rtasidagi yaqin bog'liqlik o'rganilib, uning batafsil va ko'p o'lchovli xarajatlarni haqidagi ma'lumotlarni shakllantirish qobiliyati ta'kidlanadi. Unda faoliyatga asoslangan tannarxni hisoblash

(ABC), standart tannarxni hisoblash va maqsadli tannarxni hisoblash kabi asosiy uslubiyatlar muhokama qilinadi hamda bu yondashuvlar xarajatlarni taqsimlash aniqligini qanday oshirishi hamda ishlab chiqarish va faoliyatdagi samarasizliklarni qanday aniqlashi ko'rsatiladi. Boshqaruv hisobini amalda qo'llashning to'rtta muhim bosqichiga: xarajatlarni prognozlash, qaror qabul qilish, nazorat va samaradorlikni baholashga alohida e'tibor qaratilgan.

Abstract: Amidst profound shifts in the global economy and intensifying market competition, fluctuations in raw material prices and rising labor costs are constantly squeezing the profit margins of enterprises. Accordingly, strengthening cost control has become a key issue in achieving sustainable development. Management accounting, in turn, has a special value in controlling the costs of the enterprise as a key tool aimed at internal management and covering the entire process of value creation. It not only provides multidimensional information support for costs but also offers diversified control methods and ensures the effective implementation of the control process. Based on the relationship between management accounting and enterprise cost control, this article provides an in-depth analysis of its specific applications in cost forecasting, decision-making, control, and efficiency assessment. In addition, it proposes targeted measures to increase the effectiveness of their application, including raising awareness, improving employee qualifications, strengthening information technologies, and introducing reliable rules. The goal is to provide enterprises with systematic theoretical guidance and practical guidance for optimizing cost management models and increasing market competitiveness.

This article examines the role of management accounting in improving

enterprise cost control amid intensifying global competition and rising operational costs. The study emphasizes that traditional financial accounting systems are insufficient for the modern business environment due to their retrospective orientation, while management accounting provides forward-looking, process-oriented tools that support effective decision-making and cost optimization.

The article examines the close relationship between managerial accounting and cost control, emphasizing its ability to generate detailed and multidimensional cost data. It discusses key methodologies such as activity-based costing (ABC), standard costing, and target costing, and shows how these approaches improve cost allocation accuracy and identify inefficiencies in production and operations. Special attention is paid to four important stages of the practical application of management accounting: cost forecasting, decision-making, control, and performance evaluation.

Kalit so'zlar: boshqaruv hisobi; xarajatlarni prognozlash; korxonalar xarajatlarini nazorat qilish; himoya choralarini.

Keywords: management accounting; cost forecasting; control of enterprise expenses; protective measures.

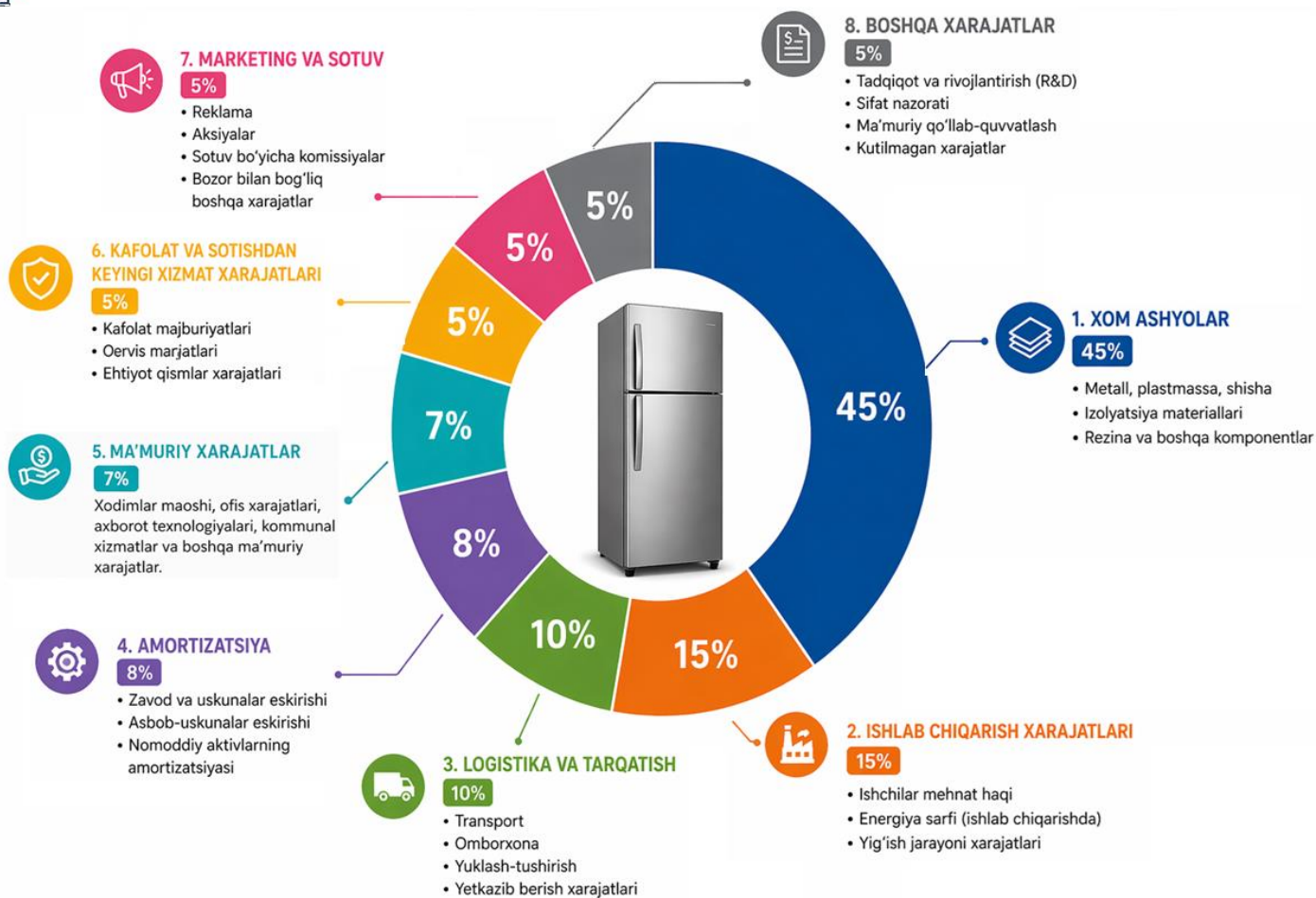
Kirish. Iqtisodiy globallashtirishning chuqurlashuvi bilan korxonalar tobora murakkablashib borayotgan biznes muhitiga duch kelmoqda, bunda xarajatlarni nazorat qilish faoliyat uzluksizligini saqlash va rivojlanishga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omilga aylandi. An'anaviy moliyaviy hisob asta-sekin xarajatlarni boshqarishda o'z cheklovlarini ko'rsatmoqda, chunki u asosan tugallangan hisob va hisobotga e'tibor qaratadi hamda oldindan rejalashtirish va jarayonni nazorat qilishning

takomillashtirilgan boshqaruv ehtiyojlarini qondirishga qiynaladi [1-3]. Boshqaruv hisobi ichki boshqaruvga yo'naltirilganligi, jarayonlarni nazorat qilish va qiymat yaratishga e'tibor qaratishi bilan ajralib turadi hamda korxonalar xarajatlarini nazorat qilishning yangi istiqbollari va usullarini taqdim etadi. Bugungi bozor sharoitida korxonalar o'rtasidagi raqobat nafaqat mahsulot va xizmatlar, balki xarajatlarni boshqarish darajasidir. Xarajatlarni samarali nazorat qilish operatsion xarajatlarni kamaytirishga, mahsulot va xizmatlarning iqtisodiy samaradorligini oshirishga va shu orqali raqobatbardoshlikni oshirishga yordam berishi mumkin. Korxonalar xarajatlarini nazorat qilishda boshqaruv hisobining qo'llanilishini o'rganish boshqaruvga qarorlar qabul qilishni ilmiy jihatdan ta'minlaydi va umuman korxonalarini boshqarish amaliyotini takomillashtirishga yordam beradi.

Material va metod. Xarajatlarni nazorat qilish jarayonida korxonalarga xarajatlar to'g'risida to'liq va aniq ma'lumotlar kerak bo'ladi. Boshqaruv hisobi ishlab chiqarish va operatsiyalar bo'yicha xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni to'playdi, tashkil etadi, tahlil qiladi va qayta ishlaydi hamda ko'p o'lchovli va ko'p darajali ma'lumotlarni, jumladan, bevosita xarajatlar, bilvosita xarajatlar, o'zgaruvchan

xarajatlar va doimiy xarajatlarni taqdim etadi. Masalan, Midea Group yirik ishlab chiqarish korxonasining muzlatgich mahsuloti misolida an'anaviy xarajatlar hisobi shuni ko'rsatdiki, bevosita xarajatlar taxminan 60% ni, bilvosita xarajatlar esa taxminan 40% ni tashkil etdi. Biroq, bilvosita xarajatlarning taqsimlanishi noaniq edi. Boshqaruv hisobi konsepsiyalarini joriy etish orqali moliyaviy jamoa bilvosita xarajatlarni - asbob-uskunalar amortizatsiyasi, sex xodimlarining ish haqi, energiya iste'moli va boshqa ustama xarajatlarni aynan faoliyat iste'moli ulushiga qarab taqsimlab, faoliyatga asoslangan tannarx hisobini (FIK) qo'lladi (1-rasmga qarang). Xarajatlar xulq-atvori bo'yicha ham tasniflandi, bunda o'zgaruvchan xarajatlar umumiy xarajatlarning 75 foizini, doimiy xarajatlar esa 25 foizini tashkil etib, dinamik xarajatlar tahlili modelini shakllantirdi. Rahbariyat bilvosita xarajatlarning yuqori ulushi foyda marjasining pasayishiga olib kelayotganini aniqladi, bu esa ishlab chiqarish liniyasidan suboptimal foydalanish bilan bog'liq edi. Ishlab chiqarish jadvalini optimallashtirgandan so'ng, mahsulot tannarxi 12 foiz bandga pasaytirildi. Bunday batafsil xarajatlar ma'lumotlari bilan korxonalar ortiqcha xarajatlar sohasini aniqlashi va maqsadli nazorat choralari amalga oshirishi mumkin [4-6].

1-rasm. Muzlatkich mahsulotining xarajatlar tuzilmasi

Boshqaruv hisobi xarajatlarni ilmiy nazorat qilishning tizimli usullari to'plamini taklif etadi, jumladan, standart kalkulyatsiya, maqsadli kalkulyatsiya va faoliyat bo'yicha kalkulyatsiyani keltirish mumkin. Standart kalkulyatsiya xarajatlar me'yorini belgilash, haqiqiy xarajatlarni standart xarajatlar bilan taqqoslash, tafovutlarni aniqlash va tuzatish choralarini ko'rishni o'z ichiga oladi. Bu usul me'yorlashtirilgan ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun mos bo'lib, ishlab chiqarish jarayonlaridagi chiqindilarni tezkorlik bilan aniqlash va bartaraf etishga yordam beradi. Maqsadli kalkulyatsiya bozor talabidan kelib chiqib, mahsulotning maqsadli tannarxini aniqlab, loyihalash va ishlab chiqarish davomida xarajatlarni nazorat qilishni amalga oshirib, mahsulotning bozor ehtiyojlarini qondirishi

va kutilayotgan foydaga erishishini ta'minlaydi. Bunday yondashuv yuqori raqobatli iste'mol tovarlari sanoatida keng qo'llaniladi. Faoliyatga asoslangan kalkulyatsiya usulida esa xarajatlarni aynan ularga taqsimlash uchun faoliyatni aniqlaydi, o'lchaydi va tahlil qiladi, shu bilan qo'shilgan qiymatga ega bo'lmagan faoliyatni bartaraf etadi va xarajatlarni kamaytirishga erishish mumkin. Ayniqsa, bilvosita xarajatlar ulushi yuqori bo'lgan korxonalar uchun mos keladi. Boshqaruv hisobi bir nechta uslubiy variantlarni taklif qilish orqali korxonalarga o'z tarmoq xususiyatlari va faoliyat sharoitlariga eng mos keladigan yondashuvlarni tanlash imkonini beradi.

Doimiy o'zgaruvchan bozor muhiti va tobora murakkablashib borayotgan

xo'jalik faoliyati sharoitida xarajatlarni oqilona prognoz qilish korxonalariga xarajatlar tendensiyasini oldindan ko'ra bilish va tezkor qarorlar qabul qilish uchun qimmatli ma'lumotnomalar taqdim etish imkonini beradi. Boshqaruv hisobida regressiya tahlili, tendensiyani bashorat qilish, xarajat-hajm-foyda (CVP) tahlili kabi usullar qo'llaniladi.

Tarixiy xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni, bozordagi talab va taklif konyunkturasini, ishlab chiqarish rejalarini birlashtirib, kelajakdagi ma'lum bir davr uchun xarajatlar darajasini baholaydi. Regression tahlil tarixiy xarajatlar va ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish orqali kelajakdagi xarajatlarni bashorat qilish modellarini yaratadi; trendn

Yangi mahsulotni ishlab chiqishning dastlabki bosqichida boshqaruv hisobi loyiha sxemalari, xomashyo narxlar tendensiyalari va ishlab chiqarish jarayonlari asosida ishlab chiqarish xarajatlarini baholashi mumkin [7-9].

Ushbu prognozlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish yoki qo'ymaslik va mahsulotga qanday narx belgilash to'g'risidagi qarorlar uchun asosiy ma'lumotlarni taqdim etadi, bu esa xarajatlarni noaniq baholash natijasida yuzaga keladigan noto'g'ri qarorlarning oldini olishga yordam beradi.

Xarajatlar bo'yicha qaror qabul qilish eng maqbulini tanlash uchun muqobil xarajatlar rejalarini taqqoslash orqali xarajatlarni bashorat qilishga asoslanadi. Xo'jalik faoliyati davomida korxonalar ko'plab xarajatlar bilan bog'liq qarorlarga duch kelishadi (masalan, ishlab chiqarish partiyalarini aniqlash, xomashyoni xarid qilish usullarini tanlash yoki uskunalarni yangilash to'g'risida qaror qabul qilish kabi) [10-11].

Bu qarorlar xarajatlar darajasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Boshqaruv hisobi muqobil variantlarning batafsil hisob-kitoblari va tahlillarini o'tkazadi, xarajat-foyda natijalarini taqqoslash va boshqaruv uchun obyektiv, ilmiy qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash uchun differensial tahlil va marjinal tahlil kabi vositalarni qo'llaydi. Differensial tahlil qo'shimcha daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi farqni hisoblash orqali muqobil variantlarni baholaydi, marjinal tahlil esa mahsulot ishlab chiqarishning optimal darajasini aniqlash uchun marjinal xarajatlar va marjinal daromadlar o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratadi.

Xarajatlar bilan bog'liq qarorlar qabul qilishda boshqaruv hisobi nafaqat qisqa muddatli xarajatlarni, balki qarorlarning barqaror va asosli bo'lishini ta'minlash uchun uzoq muddatli xarajatlarning ta'sirini ham hisobga oladi.

Ishlab chiqarish va ekspluatatsiya jarayonida xarajatlar ko'pincha beqaror bo'lib, tegishli nazorat choralarini talab qiladi. Boshqaruv hisobi xarajatlarni nazorat qilish standartlarini o'rnatadi va xarajatlar rejasini bo'limlar, jarayonlar va lavozimlar bo'yicha taqsimlaydi, har bir xodim xarajatlarni nazorat qilishdagi o'z rolini tushunishi uchun mas'uliyatni aniq belgilaydi. Faoliyatga asoslangan kalkulyatsiya (ABC) kabi usullar yordamida ishlab chiqarish jarayonidagi operatsiyalarni tahlil qiladi, qo'shimcha qiymatga ega va qo'shimcha qiymatga ega bo'lmagan faoliyatlarni aniqlaydi. Keraksiz materiallar bilan ishlash yoki ortiqcha tekshiruvlar kabi qo'shimcha qiymat qo'shmaydigan faoliyatlarni bartaraf etish orqali korxonalar operatsion samaradorlikni oshirishi va xarajatlarni kamaytirishi mumkin. Boshqaruv hisobi, shuningdek, xarajatlarni real vaqt rejimida kuzatib boradi, og'ishlarni o'z vaqtida aniqlaydi va xarajatlarni nazorat

qilish maqsadlariga erishish uchun tuzatish choralarini ko'radi. Masalan, ishlab chiqarishda material sarfi va ish soatlarini kuzatib borishi mumkin. Agar haqiqiy iste'mol belgilangan me'yorlardan oshib ketse, darhol ishlab chiqarish bo'limiga operatsiyalarni to'g'rilash uchun xabar beriladi, bu esa qo'shimcha xarajatlarning oldini oladi.

Xarajatlarni baholash maqsadlarga erishilganligini aniqlash, bo'limlar va xodimlarni xarajatlarni boshqarishda faol ishtirok etishga undash maqsadida xarajatlarni nazorat qilish bo'yicha sa'y-harakatlarni umumlashtiradi va baholaydi. Xarajatlarni baholashning ilmiy va yaxshi ishlab chiqilgan tizimi xarajatlarni nazorat qilish chora-tadbirlarining samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi va xarajatlarni boshqarishning shunchaki rasmiyatchilikka aylanib qolishiga yo'l qo'ymaydi [12-13].

Xarajatlarni nazorat qilish bo'limlarning vazifalari maqsadidan kelib chiqqan holda, boshqaruv hisobi xarajatlarning pasayish koeffitsiyentlari, xarajatlar farqi koeffitsiyentlari va mahsulot birligi tannarxi kabi batafsil samaradorlik ko'rsatkichlari va standartlarini belgilaydi. Ushbu ko'rsatkichlar idoraviy va individual faoliyatni baholash uchun qo'llaniladi, natijalarni mukofotlash va lavozimni oshirish kabi rag'batlantirish mexanizmlari bilan bog'laydi.

Bu jarayon esa xarajatlarni boshqarishni doimiy ravishda yaxshilashga undaydi. Masalan, har bir ustaxonaning xarajatlarni kamaytirish darajasi va tafovut darajasi baholash ko'rsatkichlari sifatida xizmat qilishi mumkin: maqsadlardan oshib ketgan ustaxonalar rag'batlantirilishi, maqsadlarga erisha olmaganlari esa jazoga tortilishi mumkin, buning sabablari keyinchalik o'rganiladi. Bunday amaliyot

korxonalar xarajatlarni nazorat qilishning umumiy samaradorligini oshiradi.

Natijalar. Yuqori rahbariyatning boshqaruv hisobini qanchalik qadrlashi korxonalar xarajatlarni nazorat qilishda uning samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Biznes faoliyati davomida boshqaruv qarorlari va yo'l-yo'riqlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Rahbariyatning boshqaruv hisobini tushunishi va unga bo'lgan munosabati uning korxonadagi o'rni va funksiyasini belgilaydi. Agar rahbariyat xarajatlarni nazorat qilishda uning ahamiyatini to'liq anglasa va uni strategik rejalashtirish hamda kundalik operatsiyalarga integratsiya qilsa, kadrlar, moliyalashtirish va texnologiya kabi zarur resurslar va qo'llab-quvvatlashni ta'minlasa, bu uni qo'llash uchun qulay muhit yaratadi.

Katta menejerlar boshqaruv hisobini boshqarish va nazorat qilishni kuchaytirishlari, ish hisobotlarini muntazam ko'rib chiqishlari, xarajatlarni nazorat qilish jarayonini kuzatib borishlari va yuzaga kelgan muammolarni tezkorlik bilan hal qilishlari lozim. Bu esa boshqaruv hisobi faoliyatining belgilangan maqsad va rejalarga mos ravishda ilgarilab borishini ta'minlaydi hamda ularning xarajatlarni nazorat qilishdagi rolini maksimal darajada oshiradi.

Boshqaruv hisobining rivojlanib va takomillashib borishi bilan buxgalterlarning kasbiy bilim va ko'nikmalariga yuqori talablar qo'yilmoqda. Ular nafaqat an'anaviy moliyaviy hisob bilimlarini egallashlari, balki boshqaruv hisobi nazariyalari va usullarini, ma'lumotlarni tahlil qilish ko'nikmalarini hamda axborot texnologiyalarini qo'llashni bilishlari lozim. Korxonalar tizimli o'qitish dasturlarini shakllantirish, boshqaruv hisobi bo'yicha seminarlar va seminarlarda muntazam ishtirok etishni tashkil etish, xodimlarning xarajatlarni nazorat qilishning tegishli usullari va vositalarini o'zlashtirishini

oshirish orqali o'qitish va ta'limni kuchaytirishlari lozim. O'qitish mazmuni boshqaruv hisobining asosiy tamoyillarini, xarajatlarni nazorat qilish yondashuvlarini va axborot texnologiyalarini qo'llashni o'z ichiga olishi mumkin.

Bundan tashqari, yuqori malakali boshqaruv hisobi mutaxassislarini jalb qilish

orqali korxonalar jamoa tuzilmalarini optimallashtirishi, umumiy kompetensiyani oshirishi va xarajatlarni nazorat qilishda boshqaruv hisobini qo'llash uchun kuchli iste'dodlarni qo'llab-quvvatlashi mumkin (1-jadval).

1-jadval.

Buxgalterlar kompetensiyasi o'zgarishlarini taqqoslash

Qobiliyat turlari	Takomillashtirishdan oldingi o'zlashtirish darajasi (%)	Takomillashtirishdan keyingi o'zlashtirish darajasi (%)
Ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyati	25	80
Axborot texnologiyalarini qo'llash qobiliyati	40	90
Xarajatlarni nazorat qilish vositasini qo'llash imkoniyati	35	95
Amaliy masalalarni yechish qobiliyati	45	90

Axborot tizimini qurish xarajatlarni nazorat qilishda boshqaruv hisobini qo'llashning texnik asosini ta'minlaydi. Boshqaruv hisobi xarid qilish, ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq katta hajmdagi xarajat ma'lumotlarini qayta ishlashi kerak. An'anaviy qo'lda qayta ishlash samarasiz, xatoliklarga moyil bo'lib, xarajatlar to'g'risidagi axborotning o'z vaqtidaligi va aniqligi talablariga javob bermaydi.

Mustahkam axborot tizimlari real vaqt rejimida xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, uzatish va qayta ishlashni amalga oshirishi mumkin, bu esa aniqlik va o'z vaqtidaligini oshiradi. Korxonalar ma'lumotlar almashinuvi va integratsiyaga erishish uchun boshqaruv hisobi modullarini ishlab chiqarish, sotish va xarid qilish modullari bilan bog'lash orqali ERP kabi keng qamrovli korxonalar boshqaruv

tizimlarini yaratish orqali axborot tizimlariga investitsiyalarni ko'paytirishlari lozim.

Bu boshqaruv buxgalterlariga xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni tez va aniq olish imkonini beradi. Korxonalar, shuningdek, xavfsiz va barqaror ishlashni ta'minlash, ma'lumotlar sizib chiqishi yoki yo'qolishining oldini olish uchun tizimga texnik xizmat ko'rsatishni kuchaytirishi va ma'lumotlar xavfsizligi bo'yicha ishonchli qoidalarni o'rnatishi lozim. Bu boshqaruv hisobini ishonchli texnik ta'minlaydi, xarajatlarni nazorat qilish ishlarining samaradorligi va sifatini oshiradi.

Soz reglamentlar va tizimlar boshqaruv hisobi faoliyatini me'yorlashtiradi va uning tartibli amalga oshirilishini ta'minlaydi. Korxonalar mas'uliyatlar, vakolatlar, ish jarayonlari va metodologiyalarni qamrab oluvchi keng qamrovli qoidalarni o'rnatishlari lozim.

Masalan, ular boshqaruv hisobi lavozimlari uchun aniq lavozim mas'uliyati tizimlarini joriy etishlari, xarajatlar hisobining hajmi, usullari va tartiblarini belgilashlari, maqsadlar, mas'uliyatlar va rag'batlantirish choralari ko'rsatgan holda xarajatlarni nazorat qilish tizimlarini o'rnatishlari lozim. undefined Samarali ijroni ta'minlash uchun qoidabuzarliklarga qat'iy chora ko'rilishi kerak.

Korxonalar me'yoriy hujjatlar va tizimlarni takomillashtirish orqali xarajatlarni nazorat qilishda boshqaruv hisobini qo'llashning institutsional kafolatlarini ta'minlab, uning standartlashuvi va samaradorligini oshirishi mumkin.

Munozara. Ushbu tadqiqot natijalari boshqaruv hisobining, ayniqsa o'zgaruvchan va yuqori raqobatli bozor sharoitida, korxonalar xarajatlarni nazorat qilishning yaxlit tizimi sifatidagi strategik dolzarbligini tasdiqlaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, boshqaruv hisobi nafaqat qo'shimcha buxgalteriya hisobi funksiyasi, balki tashkilotlarning butun qiymat zanjiri bo'ylab xarajatlarni idrok etish, boshqarish va optimallashtirishni qayta shakllantiradigan asosiy boshqaruv vositasidir.

Maqoladan kelib chiqadigan asosiy tushuncha - bu an'anaviy, retrospektiv moliyaviy hisobdan kelajakka yo'naltirilgan va jarayonga yo'naltirilgan paradigmaga o'tishdir. An'anaviy buxgalteriya tizimlari asosan tarixiy ma'lumotlar va muvofiqlik hisobotiga e'tibor qaratadi, bu esa ularning dinamik qaror qabul qilish sharoitlaridagi foydaliligini cheklaydi. Bundan farqli o'laroq, boshqaruv hisobi bashorat qilish, diagnostika qilish va tavsiya qilish qobiliyatlarini taqdim etadi, bu esa firmalarga xarajat xatti-harakatlarini oldindan ko'ra bilish, muqobil variantlarni baholash va real vaqt rejimida aralashish imkonini beradi.

Ushbu o'tish xomashyo narxlarining o'zgarishi va operatsion murakkablikning ortishi sharoitida xarajatlar samaradorligini saqlab qolishga intilayotgan korxonalar uchun juda muhimdir.

Faoliyatga asoslangan kalkulyatsiya, standart kalkulyatsiya va maqsadli kalkulyatsiya kabi vositalarning qo'llanilishi boshqaruv hisobining uslubiy jihatdan mustahkamligini ko'rsatadi. Tadqiqotda muhokama qilingan misol - bilvosita xarajatlarni taqsimlash ABC orqali takomillashtirilgan - xarajatlarning shaffofligini oshirish aks holda yashirin qoladigan samarasizliklarni qanday ochib berishi mumkinligini ko'rsatadi. Ishlab chiqarishni optimallashtirish natijasida xarajatlarning 12 foizga kamayishi bunday usullarni qo'llashning sezilarli moliyaviy ta'sirini ta'kidlaydi. Bu shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda xarajatlar tuzilmasi taqsimotning noaniq usullari tufayli maqbul bo'lmasligi mumkin va uslubiy yangilanishlar samaradorlikni darhol oshirishi mumkin.

Yana bir muhim jihat - bu xarajatlarni boshqarish hayotiy siklining turli bosqichlarida boshqaruv hisobining integratsiyalashuvidir: prognozlash, qaror qabul qilish, nazorat va samaradorlikni baholash. Tadqiqot ushbu bosqichlarning o'zaro bog'liqligini samarali tarzda ko'rsatib beradi. Masalan, xarajatlarni noto'g'ri prognoz qilish noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin, kuchsiz nazorat mexanizmlari esa hatto asosli qarorlarga ham putur yetkazishi mumkin. Shuning uchun boshqaruv hisobining samaradorligi uning alohida funksiyalarda emas, balki tizimli va uzluksiz qo'llanilishiga bog'liq. Biroq, muhokama amalga oshirishning bir qator qiyinchiliklarini ham ochib beradi. Birinchidan, boshqaruv hisobining samaradorligi tashkiliy omillarga,

xususan, yuqori rahbariyatning qo'llab-quvvatlashiga juda bog'liq. Strategik muvofiqlik va resurslar majburiyati bo'lmasa, hatto yaxshi ishlab chiqilgan tizimlar ham natija bermasligi mumkin. Ikkinchidan, buxgalteriya xodimlarining malakasi muhim cheklovdir. Ma'lumotlarga asoslangan va texnologiyalarga asoslangan buxgalteriya hisobiga o'tish ilg'or tahliliy ko'nikmalarni, fanlararo bilimlarni va axborot tizimlarini yaxshi bilishni talab qiladi - bu ko'pincha an'anaviy buxgalteriya lavozimlarida rivojlanmagan imkoniyatlardir.

Yana bir hal qiluvchi omil sifatida axborot texnologiyalarining roli namoyon bo'ladi. Tadqiqotda ta'kidlanishicha, zamonaviy xarajatlarni nazorat qilish asosan ERP platformalari kabi integratsiyalashgan axborot tizimlariga tayanadi, bu esa ma'lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlash va o'zaro muvofiqlashtirishni ta'minlaydi. Bu raqamli transformatsiyaning kengroq tendensiyalariga mos keladi, bu yerda ma'lumotlar integratsiyasi va avtomatlashtirish samarali boshqaruv nazorati tizimlarining asosiy shartiga aylanmoqda. Bunday texnologik infratuzilmasiz boshqaruv hisobi amaliyotining masshtablanishi va tezkorligi cheklangan bo'ladi. Shuningdek, barqarorlikning zaruriy sharti sifatida rasmiy tartib-qoidalar va institutsional asoslarning o'rnatilishi ta'kidlanadi. Standartlashtirilgan tartib-qoidalar, mas'uliyatni aniq taqsimlash va natijaga asoslangan rag'batlantirishlar xarajatlarni nazorat qilish amaliyotlarining doimiy ravishda qo'llanilishini ta'minlaydi, bu esa ramziy muvofiqlikka olib kelmaydi. Bu institutsionalizatsiya boshqaruv hisobini vositalar to'plamidan o'rnatilgan tashkiliy imkoniyatga aylantiradi.

Ushbu kuchli tomonlarga qaramay, tadqiqot turli sohalar va tashkilot hajmlarida

empirik tekshiruvni o'z ichiga olgan holda yanada boyitilishi mumkin. Illyustrativ misol qimmatli ma'lumotlarni taqdim etsa-da, kengroq qiyosiy tahlil natijalarning umumlashmaligini oshiradi. Bundan tashqari, kelajakdagi tadqiqotlar boshqaruv hisobi va sun'iy intellekt hamda katta ma'lumotlar tahlili kabi rivojlanayotgan texnologiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganishi mumkin, bu esa xarajatlarni nazorat qilish amaliyotini yanada tubdan o'zgartirish salohiyatiga ega.

Munozara shuni tasdiqlaydiki, boshqaruv hisobi axborot chuqurligi, uslubiy xilma-xillik va strategik integratsiyani uyg'unlashtirish orqali korxonalar xarajatlarini nazorat qilishni takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. Uning samaradorligi esa qo'llab-quvvatlovchi tashkiliy muhit, malakali kadrlar, ilg'or axborot tizimlari va mustahkam institutsional asoslarga bog'liq. Biznes muhitlari rivojlanishda davom etar ekan, boshqaruv hisobining ahamiyati ortib borishi mumkin, bu esa uni barqaror raqobat ustunligining asosiy omili sifatida ko'rsatadi.

Xulosa. Boshqaruv hisobi korxonalar xarajatlarini nazorat qilishda ham axborot ta'minoti, ham uslubiy vositalar bilan ta'minlab, xarajatlarni samarali boshqarish uchun mustahkam zamin yaratib, o'rnini hech narsa bosa olmaydi. Uni xarajatlarni prognozlash, qaror qabul qilish, nazorat qilish va baholashda qo'llash xarajatlarni mukammal boshqarishga erishishning aniq va maqsadli yo'llarini taklif etadi. Biroq, uning imkoniyatlaridan to'liq foydalanish uchun korxonalar boshqaruv hisobiga katta ahamiyat berishlari, buxgalteriya xodimlarining kasbiy malakasini oshirishlari, axborot tizimlari qurilishini kuchaytirishlari, to'g'ri reglament va tizimlarni yo'lga qo'yishlari lozim. Korxonalarni boshqarish amaliyotining uzluksiz takomillashuvi va boshqaruv hisobi nazariyasining rivojlanishi

bilan uning xarajatlarni nazorat qilishda qo'llanilishi yanada keng qamrovli va

chuqurlashadi, bu esa korxonalarining barqaror rivojlanishiga kuchli yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hensher, D. A. (2015). Jamoat transporti shartnomalarida mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati va benchmarking. Xalqaro sifat va innovatsiyalar jurnali, 1 (1), 1-17.
2. Grossi, G., Vakkiri, J., va Sargiacomo, M. (2022). Gibrid tashkilotlarda buxgalteriya hisobi, samaradorlik va hisobdorlik muammolari: qiymat yaratish istiqboli. Buxgalteriya auditi va hisobdorligi jurnali, 35 (3), 577-597. <https://doi.org/10.1108/aaaj-10-2021-5503>.
3. Jon V. (tahriri ostida). (2016). Kirish statistikasi uchun R dan foydalanish (2-nashr). Taylor va Francis CRC Press.
4. Du, R., Xiao, J., va Chow, C. W. (2008). Xitoyning ro'yxatga olingan firmalarida boshqaruv hisobi va nazoratining determinantlari hamda samaradorlik ta'siri. Buxgalteriya tadqiqotlari, 9, 39-46.
5. Jack, H. (2013). Muhandislik loyihalash, rejalashtirish va boshqarish (b. 245-282). Akademik matbuot.
6. Moliya vazirligi. (2016, June 24). Boshqaruv hisobi bo'yicha asosiy ko'rsatmalarni chiqarish to'g'risida xabarnoma (Finance & Accounting [2016] No.) [EB/OL].
7. O'Kass, A., va Sok, P. (2013). B2B xizmat ko'rsatish firmalarida innovatsiyalarga asoslangan qiymat yaratishni o'rganish: Qiymat yaratishda menejer, xodimlar va mijozlarning roli. Biznes tadqiqotlari jurnali, 66 (8), 1074-1084. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2012.03.004>.
8. Fu, G. L., va Yuan, S. L. (2010). Xitoyning xarajatlarni byudjetlashtirishning logistik boshqaruv tizimini qurish bo'yicha tadqiqot. Tijorat tadqiqotlari, 4 (4), 212-216.
9. Mao, H. T. va Li, S. Y. (2012). Boshqaruv hisobi tadqiqotlarini ko'rib chiqish va chegaralarini kengaytirish: Nazariya va amaliyotdagi qaynoq masalalarga asoslangan qiyosiy tahlil. Buxgalteriya hisobi va iqtisodiyot jurnali, 6 (2), 32-43.
10. Amit, R., va Zott, C. (2001). E-biznesda qiymat yaratish. Strategik boshqaruv jurnali, 22 (6-7), 493-520.
11. He, Z.Q. (2018). Xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan mantiqda ishlab chiqarish korxonalarining ichki va tashqi hamkorlikdagi innovatsion boshqaruv mexanizmini tadqiq etish. Donghua universiteti.
12. Ge, Q., va Cao, H. (2014). Ijtimoiy mas'uliyat va ekologik xarajatlar qiymat zanjirini integratsiyalash. In Proceedings of the International Conference on Management and Engineering (pp. 1690-1696).
13. Churchill, G. A., & Churchill, J. (2022). Masshtablash va o'lchash bo'yicha maxsus bo'lim: Yaxshiroq o'lchash amaliyoti savdo boshqaruvi masalalarini yaxshiroq tushunish uchun juda muhimdir. Shaxsiy sotuvlar va sotuvlar menejmenti jurnali, 12 (2), 73-80.